

δίδεται γνωρίζουν καλύτερον παντός άλλου τὰς ἀτελείας ἐνὸς τοιούτου ἔργου. Τί ὠφελεῖ; Ὑπάρχουν ἐκδοτικά ἔγχειρήματα, τὰ ὁποῖα — ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των — θὰ εἶναι πάντοτε ἀτελεῖ καὶ θὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἐπικρίσεως. Τοῦτο συμβαίνει κυρίως ἐκεῖ, ὅπου τὸ ὑποκείμενικὸν στοιχεῖον — ἐκδότου καὶ κριτοῦ — παίζει σημαντικὸν ρόλον.

Κλείοντες τὸ σύντομον τοῦτο βιβλιοκριτικὸν σημεῖωμα ἐπιθυμοῦμεν ἐν κεφαλαίῳ νὰ τονίσωμεν, ὅτι ὁ P f o h l ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν ἴσως παράδειγμα ἐρευνητοῦ, ἀφιερωμένου μετὰ πάθους εἰς ἓνα — τόσον δύσκολον καὶ σπουδαῖον — τομέα ἐρεύνης. Αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρῶτον ὕλικόν καὶ ἡ ἔρευνα αὐτῶν τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του. Ἡ ἐπιγραφικὴ καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη γενικώτερον πολλὰ ἐκέρδισαν καὶ πολλὰ ἀναμένουν ἀκόμη ἀπὸ τὰς ἐρέυνας τοῦ G. P f o h l.

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΣ Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ

* *

M. MARCOVICH, **Heraclitus**, greek text with a short commentary, **Editio major**, The Los Andes University Press, Merida, Venezuela, 1967, σχ. 8, XXIX/665.

Τὸ ἔργον τοῦ σκοτεινοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου, ὅπερ ἄνευ τίτλου ἤρχιζε διὰ τῆς φράσεως Ἑράκλειτος Ἐφέσιος τάδε λέγει, συνίστατο ἀρχῆθεν ἐκ συντόμων ἀφοριστικῶν φράσεων χωρὶς συστηματικὴν συνέχειαν καὶ ὁμοίαζε πρὸς συλλογὴν χρησμῶν πυθικῶν. Ὁ ἴδιος εἶχεν ἀφιέρῶσει τὸ βιβλίον του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος ἀποδίδων οὕτω εἰς αὐτὸ χαρακτηριστὴν διαθήκης. Αἱ αἰνιγματικαὶ γνώμαι τοῦ Ἑρακλείτου ἦσαν δυσνόητοι ἤδη καὶ διὰ τοὺς παλαιούς, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν Σωκράτην, παρηρμηνεύθησαν δὲ πολλαχῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων. Σύστημα ἐνιαῖον καὶ ἀπηλλαγμένον ἀντιφάσεων συνδέον τὰς γνώμας του δὲν διακρίνεται, αἱ δὲ ἐρμηνεῖαι τῶν ὄρων τοῦ κειμένου δὲν ἔχουν ἰσχὴν γενικὴν δι' ὅλα τὰ ἀποσπάσματα. Καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα ἐμελετᾶτο ὁ Ἑράκλειτος καὶ ἐπηρέαζε τὴν σκέψιν τῶν λογίων. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι φαίνεται ὅτι εἶχον διαρθρώσει τὸ ἔργον του κατὰ κεφάλαια εἰς τὰς ἀνθολογίας των καὶ τὸ συνώδευον μὲ ἐρμηνείας Στωϊκῆς κατευθύνσεως, ἐνῶ βραδύτερον οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἔδιδον εἰς τὰς Ἑρακλειτεῖους γνώμας ἐρμηνείας συμβιβασομένας πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συστηματικώτεροι ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἑρακλείτου ὑπῆρξαν ἡ τοῦ F. Schleiermacher (1807), τοῦ I. Bywater (1877) καὶ ἡ τῶν H. Diels (1901) — W. Kranz (1934). Αἱ ἐκδόσεις ὅμως αὗται ἐμφανίζουν σειρὰν κατατάξεως τῶν ἀποσπασμάτων ἄνευ κριτηρίου τινός, πρὸς δὲ τὸ σύνολον εἶναι σύμμεικτον ἐκ γνησίων καὶ ἀμφιβόλων καὶ τινῶν ἀποτελούντων ἀπλᾶς ἐπαναλήψεις ἢ παραφράσεις γνησίων γνωμῶν. Ἦτο καταφανὲς ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἑρακλείτου ἦτο καιρὸς νὰ ὑποστῇ μεθοδικὸν κοσκίνισμα, τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων λογίων εἶχον διατυπώσει ἐνδιαφερούσας σχετικὰς κρίσεις.

Τὸ ἔργον τοῦ συστηματικοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου πρὸς διαχωρισμὸν τῶν γνησίων ἀπὸ τῶν ἀμφιβόλων ἢ νόθων καὶ τῆς κατατάξεως αὐτῶν κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀνέλαβεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι βιβλίου. Δέον νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι τοῦ παντός. Ὁ Miroslav Marcovich, Καθηγητῆς τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας καὶ Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου πρῶην ἐν Merida τῆς Βενεζουέλας καὶ νῦν ἐν Urbana, Ill. τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο ἀπαράσκευος διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Τὰ δημοσιευμένα ἔργα του τὸν ἐμφανίζουν ἐμπειρον γνώστην οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας ἀλλὰ καὶ τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Λατινικῆς φιλολογίας. Ὁ ἴδιος ἔχει μεταφράσει ἐκ τῆς Σανσκριτικῆς εἰς τὴν Καστιλιανὴν τὸ ἔπος τῆς Gita μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ εἰς τὸν παρόντα τόμον τοῦ «Πλάτωνος» δημοσιεύεται ἄρθρον του ἐπὶ χωρίου τῆς Ὀδυσσεΐας. Εἰς τὴν ἰδικὴν του γραφίδα ὀφείλεται τὸ ἐν Supplement X (1965) σελ. 245 — 320 τῆς Real — Enzyklopädie Pauly — Wissowa ἄρθρον περὶ Ἑρακλείτου.

Εἰς τὴν προκειμένην ἔκδοσιν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἑρακλείτου ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς ἐκκαθάρισιν αὐτῶν καὶ τὸν περιορισμὸν των ἐκ τῶν ὑπὲρ τὰ 150 τῆς ἐκδόσεως Diels—Kranz εἰς 125. Ταῦτα κατατάσσει εἰς τρία τμήματα ὑποδιαιρούμενα εἰς 25 ομάδας. Τὸ πρῶτον τμήμα ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ λόγου θεωρίαν (θέμα Μεταφυσικῆς: σύνθεσις τῶν ἀντιθέσεων), περιλαμβάνει δὲ 50 ἀποσπάσματα κατατασσόμενα κατὰ τὴν συνάφειαν αὐτῶν εἰς 12 ομάδας. Τὸ δεύτερον τμήμα ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ πυρὸς θεωρίαν τοῦ Ἑρακλείτου (θέμα Φυσικῆς: Κοσμολογία, Μετεωρολογία, Ψυχολογία, Θεολογία) καὶ περιλαμβάνει τὰ ὑπ' ἀριθ. 51—93 ἀποσπάσματα, ἅτινα κατατάσσονται εἰς τὰς ομάδας 13—21. Τὸ τρίτον τμήμα ἀναφέρεται εἰς θέματα ἠθικά, πολιτικά καὶ διάφορα καὶ περιλαμβάνει τὰ ἀποσπάσματα 94—125, ἅτινα κατατάσσονται εἰς 4 ομάδας, ὧν ἡ τρίτη ἀφορᾷ εἰς τὰ ἄδηλα ἀποσπάσματα (107—111) καὶ ἡ τετάρτη εἰς τὰ ἀμφίβολα καὶ τὰ νόθα (112—125).

Ἡ ἀνωτέρω κατάταξις προῆλθε κατόπιν αὐστηρᾶς κριτικῆς τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποσπασμάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν (testimonia), ἐξ ἧς ὁ συγγραφεὺς συνήγαγεν ὅτι μαρτυρία τίνα εἶναι τόσον ἀξιόπιστα ὅσον καὶ τὰ ἀποσπάσματα, ἐνῶ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τινὰ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Ἑρακλείτου, εἰς τρόπον ὥστε τὰ γνήσια ἀποσπάσματα νὰ μὴ ὑπερβαίνουν τὰ 111, ὧν μόνον 70 παρουσιάζουν πλῆρες φιλοσοφικὸν νόημα, ἐνῶ τὰ λοιπὰ ἀποτελοῦν βραχείας, ἀτελεῖς ἢ σκοτεινὰς ἀποφάνσεις ἢ ἠθικοπολιτικὰς ὑποδείξεις ἢ ἥσσονος φιλοσοφικῆς σημασίας λόγους ἢ προσωπικὰς ἐπιθέσεις. Ὁ συγγραφεὺς ἀπέβλεψε διὰ τοῦ ἔργου του τοῦτου νὰ παρουσιάσῃ ἐν κείμενον κριτικῶς ἐπεξεργασμένον ἐπὶ τῇ βίβλῳ πάντων τῶν ὑπαρχόντων Ἑρακλειτείων ἀποσπασμάτων, τὸ ὁποῖον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βιβλίον πηγῶν, φρονῶν ὅτι οὕτω βοηθεῖ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τοῦ Ἑρακλείτου. Βασικὸν κριτήριόν του ὑπῆρξεν ἡ φιλολογικότης τῶν μαρτυριῶν, ἅτινα διακρίνει α) εἰς μνείας, citatio—C, b) εἰς παραφράσεις, Paraphrase—P καὶ c) εἰς ἀναφορὰς ἢ ἀναμνήσεις, respicit—R.

³Εν τῇ διαπραγματεύσει τῆς ὕλης προτάσσεται βραχὺς πρόλογος καθὼς ἐπίσης ἐκάστης ομάδος ἀποσπασμάτων προηγεῖται βραχεῖα εἰσήγησις ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ διέποντος αὐτὰ πνεύματος καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν ἀποσπασμάτων τῆς ομάδος. Τὰ καθ' ἕκαστον ἀποσπάσματα ἐντασσόμενα εἰς τὸ οἰκεῖον τμήμα καὶ τὴν ομάδα λαμβάνουν νέαν ἀρίθμησιν τῆς κατατάξεως Marcovich συσχετιζομένην πρὸς τὴν ἀρίθμησιν Diels—Kranz καὶ Bywater.

Κατὰ τὴν παρουσίαν ἐκάστου ἀποσπάσματος πρῶτον παρατίθενται ἀπαξάπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτύρια κατὰ σειρὰν : a) μνεῖαι, b) παραφράσεις c) ἀναφοραὶ μετὰ τοῦ κριτικοῦ τῶν ὑπομνήματος. Ἡ εἰς στίχους διάρθρωσις ἐκάστου ἀποσπάσματος ἢ ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ κειμένου D—K ἢ ἀναμορφοῦται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐντὸς τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ Ἑρακλειτείου λόγου πρὸς ἔμφασιν τῶν ἐνοτήτων. Ἀκολουθῶς ὡς δευτέρα σειρὰ τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἀποσπάσματος ἀκολουθεῖ ἢ μετάφρασις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγγλικήν, ἢ ἀνάλυσις τῶν νοημάτων, διασαφουμένη ἐνίοτε καὶ διὰ σχημάτων, καὶ ὁ σχολιασμὸς τῶν κυριωτέρων ἐνοιῶν τοῦ ἀποσπάσματος μετὰ λεπτομεροῦς ἀναφορᾶς εἰς τὰς ἀξιολογώτερας ἐρμηνείας τῶν διαφόρων μελετητῶν.⁴ Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐνημερωμένος οὐ μόνον εἰς τὴν ἀγγλικὴν βιβλιογραφίαν, ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν διεθνῆ, ἀκόμη καὶ τὴν Νεοελληνικὴν, μνημονεύων ἀντιλήψεις διατυπωθείσας ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ «ΠΛΑΤΩΝΟΣ» ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων τευχῶν τῆς ἐκδόσεώς του. Παρὰ ταῦτα ὁμως ἡ λιτότης τοῦ ἔργου εἶναι οἰνεὶ κλασσικῆ, κρατεῖ δὲ πανταχοῦ ἡ συντομία.

Τόσον ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀποσπασμάτων ὅσον καὶ ἡ συσχέτισις τῶν νοημάτων καὶ ἡ ἐπιλογή τῶν ἀντιλήψεων τῶν διαφόρων ἐρμηνευτῶν μαρτυροῦν εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὅξεῖαν κρίσιν, ἀκριβολογίαν καὶ σαφήνειαν διατυπώσεως καὶ λιτότητα⁵ ἐκφράσεως. Οὕτω ὁ ἀναγνώστης ἔχων ἐνώπιόν του ἀφ' ἑνὸς μὲν πλήρεις τὰς πηγὰς τῶν ἔργων τοῦ Ἑρακλείτου καὶ σαφῆ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν ἐκτάσει τὰς πολυποικίλους ἀντιστοιχοὺς ἀντιλήψεις τῆς διεθνοῦς σπουδῆς, δύναται νὰ διαμορφώσῃ τὴν ἰδικήν του ἐρμηνείαν, ἀφ' οὗ ὡς εἶναι φυσικὸν καὶ ὡς ἡ πεῖρα τῶν αἰῶνων διδάσκει, δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ὁμοφωνία εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν σκοτεινῶν γνωμῶν τοῦ Ἑρακλείτου σοφοῦ.

Διὰ τὸ εὐχρηστον τῆς μελέτης παρατίθενται πίνακες συσχετισμοῦ τῆς ἀριθμήσεως Marcovich πρὸς τὰς τῶν τριῶν ἄλλων κυρίων ἐκδόσεων, ἤτοι τῶν Diels—Kranz, Bywater καὶ Schleiermacher, πρὸς δὲ καὶ πλουσία βιβλιογραφία, πίναξ Ἑρακλειτείων λέξεων, πίναξ χωρίων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων συσχετιζομένων πρὸς τὰς Ἑρακλειτείου γνώμας, πίναξ κυρίων ὀνομάτων καὶ πίναξ ἀξιωμανημοσύτων ἐνοιῶν καὶ ὄρων.

Τὸ βιβλίον τοῦ M. Marcovich, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην πλήρη κριτικὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἑρακλείτου, ἀποτελεῖ σταθμὸν οὐσιώδη εἰς τὰς Ἑρακλειτείου μελέτας καὶ φρονοῦμεν ὅτι μετὰ τὰς ἐρμηνείας καὶ τὰ σχόλιά του διδεται ἀρκούντως ἰκανοποιητικὸν βοήθημα εἰς τοὺς δηλίους κολυμβητὰς τοὺς ἀποτολμῶντας τὴν διερεύνησιν τῶν χρησμῶν του.